
Tržní principy ve vzdělávání?

Tržní principy ve vzdělávání?

30.11.2009, autor: Miloš PICK

Rozšiřování vzdělávání - spolu s rozšiřováním vědy a výzkumu a uplatňováním znalostí znalostně orientovanou investiční politikou - patří k hlavním předpokladům rozvoje znalostní společnosti. Rozšiřování vzdělávání však vede ke zvyšování výdajů na ně. Zatímco v průměru u 19 zemí OECD, které jsou členy EU, činí dosud jen 5 procent hrubého domácího produktu, obdobně jako v České republice, dosahují v USA a Skandinávii již 7- 7,5 procenta - a spolu s výdaji na vědu a výzkum již tyto výdaje směřují k 11 procentům HDP.

Zvyšování výdajů na vzdělávání je dosahováno dvěma zcela protichůdnými cestami. Ve Skandinávii se zvyšují prakticky výlučně solidární cestou na vrub veřejných rozpočtů (příspěvek soukromých zdrojů nepřesahuje 0,1- 0,3 % hrubého domácího produktu), v USA a ostatních anglosaských zemích naopak na vrub soukromých zdrojů, jejichž příspěvek dosahuje v USA 2,3 procenta HDP (v Austrálii 1,6 procenta HDP). V terciárním vzdělávání se na celkových zdrojích podílejí v USA již 65 procenty (v Austrálii 53 procenty). Nejde tedy "jen" o uplatňování školného, ale v podstatě o celkové převažující potřežňování těchto škol v protikladu ke školám veřejným.

Školné neposiluje, ale oslabuje výkonnostní motivaci

Navzdory opačným tvrzením, školné oslabuje výkonnostní motivaci. Při motivaci výběru uchazečů o studium je školným oslabováno výlučně uplatňování kritéria výkonnosti. Školné představuje sociální selekci, omezující rovnost přístupu mozků ke znalostem - přístup podle kapacity mozků je doplňován a omezován přístupem podle peněženky. Nejde tedy jen o (a) sociální, ale především o (ne) výkonnostní selekci. Pro motivaci prospěchu studentů nemá školné žádné mechanismy navíc k dosavadním vyzkoušeným (prospěchové stipendium, penalizační školné při opoždění zkoušky).

Motivací na dosaženém výdělků absolventů formou půjček, splácených následně v závislosti na dosaženém výdělků absolventů (v Austrálii, Novém Zélandu, Británii, USA, Nizozemí) není vytvářena motivace na kvalitě školy, ani na výběru perspektivně nadějných oborů činnosti, ale jen motivace na souhrnném přínosu všech faktorů, ovlivňujících výdělek absolventů. V roce 2005 předstih jejich výdělků ve srovnání s ostatními pracovníky činil ve Skandinávii jen 1,2- 1,4násobek, ve většině zemí OECD 1,3- 1,5, v USA, Irsku a Británii 1,6- 1,8 a nejvyšší byl ve středně vyspělých zemích, v Maďarsku, Česku, Portugalsku a Polsku, kde dosahoval 1,8- 2,2násobku výdělků ostatních pracovníků. Je důsledkem nejen dosaženého stupně vzdělání, ale i působení dalších faktorů včetně oborové a regionální alokace těchto pracovníků a hospodářské politiky, která v USA a dalších anglosaských zemích je tržně neoliberalní, ve Skandinávii solidárně nivelizační a v méně vyspělých zemích čelí i rizikům odlivu mozků do bohatších zemí.

Představuje přitom období dočasně dodatečného zdanění výdělků absolventů. Tradiční solidární (sociálně-demokratické) progresivní zdanění zmírňuje zdanění nízkých příjmů (chudých) na vrub vyššího zdanění vysokých příjmů (bohatých). Teoreticky logickým opakem je neoliberalní rovná daň, která solidární daňovou progresi považuje za penalizaci výkonnosti, protože v souladu s teoriemi "čistého" trhu vyšší příjem považuje jen za zasloužený důsledek vyššího výkonu - byť zejména v éře globalizovaných nerovných trhů je to výsměchem skutečnosti.

Následné progresivní zdanění vzdělávání představuje popření obou uvedených neslučitelných modelů: Odstraňuje solidární progresi a tím i penalizaci celkové výkonnosti, ale nahrazuje ji směrovanou penalizací jen vzdělanostní složky výkonnosti. Je to i výsměch mýtům o motivačním působení školného ve prospěch vzdělávání. Může dokonce vyvolat otázku, zda negeneruje opačnou motivační závislost výdělků absolventů na těchto zvýšených nákladech studia, která šroubuje tyto výdělků tlakem na únik mozků do bohatších zemí ke snazší úhradě těchto nákladů.

Solidární motivace může být účinnější

Celkové potřežňování vzdělávání - spolu s potřežňováním ostatních veřejných, zejména sociálních a zdravotních služeb - oslabuje v něm motivační sílu sociální soudržnosti. V obou hospodářských a sociálních modelech, čistě tržním (anglosaském) a znalostně sociálním (skandinávském) dosahují elitní školy podle dostupných analýz špičkové kvality, což - ve spojení se silnou vědou a výzkumem - otvírá přístup ke špičkovému poznání. Z dílčích poznatků však lze předpokládat, že solidární model má menší odstup kvality těch ostatních, neelitních škol, které jsou hlavní základnou rekvalifikace: je tam méně škol, které jen "prodávají" snadno nabyté akademické tituly.

Ještě významnější je však oklešťování sociální soudržnosti při uplatňování těchto znalostí ke zvyšování produktivity. Evropský sociální stát k čistě tržní motivaci ekonomiky přidal i motivační sílu sociální soudržnosti. To se odráželo i v dlouhodobém předstihu růstu produktivity evropského sociálního státu, která do poloviny devadesátých let dostihla úroveň produktivity USA, zatímco po válce byla jen poloviční.

Jeho současná podoba je však ohrožena zejména rostoucími civilizačními náklady především na vědu a vzdělávání, na stárnutí a zdraví obyvatel, na životní prostředí. A okleštěním solidarity zpomaluje růst produktivity.

Sociální stát však může k úhradě nových nákladů vytvářet nové zdroje přechodem ke znalostní společnosti převážně solidární cestou, jak to dokazuje ve Skandinávii. Míru převážně veřejných výdajů na vědu a vzdělávání zde zvýšil na dvojnásobek proti většině vyspělých zemí. Založil konkurenceschopnost již nejen na tržní motivaci a sociální soudržnosti, ale i na znalostech. Tím si osvojil znalostní faktory produktivity a zrychlil její kvalitativně založený, i ekologicky udržitelný růst.

Do poloviny devadesátých let měla "sociální" EU dvouprocentní roční růst produktivity, "čistě" tržní USA jen poloviční. Od poloviny devadesátých let se tento poměr převrátil. EU zpomalila přibližně na jedno procento. Solidárně znalostní sociální Skandinávie je však nadále blíže dvouprocentnímu růstu. USA, které jdou i ke znalostní ekonomice čistě tržní cestou, zrychlily jen dočasně a opět směřují k jednaprocentnímu růstu. Obdobně Německo, které místo ke znalostní ekonomice jde spíše cestou vymisťování jednoduché práce. A Francie ji následuje. Některé nové členské země mají jen dočasný úspěch za cenu extrémně levné práce, nízkých mezd, daní a kursů svých měn.

Silný sociálně znalostní stát je nejúspěšnější v růstu produktivity a tím i ve vysokém hospodářském růstu i v globální konkurenceschopnosti, vyjádřené vnější ekonomickou rovnováhou. Vysoká souhrnná míra zdanění, kolem 50 procent HDP, o čtvrtinu vyšší než v průměru EU, si svými investicemi do znalostí na sebe vydělá a generuje setrvale přebytkové veřejné rozpočty. Naproti tomu ostatní země EU i USA směřují k útlumu.

Na základě výroků ministryně školství a podle složení komise, která má připravit reformu vysokého školství, se obávám, že připravovaná reforma má být vypracována - personálně i programově - zejména s využitím příkladu potržněného anglosaského školství (byť školné dává do závorky jako kontroverzní téma). Soudím, že pokud nám má být anglosaské školství příkladem, tak spíše odstrašujícím, na rozdíl od fungujícího školství skandinávského.

Miloš PICK

Autor je makro-ekonom, specialista na mezinárodní komparativní studie produktivity